

Fiction as a Means of Forming a Teenager as a Subject of Cognitive Activity

Художня література як засіб формування підлітка як суб'єкта пізнавальної діяльності

Nataliia Ternovyk

Ph.D. in Psychology, Assistant Professor, International Economic and Humanities University named after Academician Stepan Demianchuk, Rivne (Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1425-2423>

Researcher ID: AАН-8779-2020

E-mail: nato4ka66@ukr.net

Наталія Терновик

Кандидат психологічних наук, доцент, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне (Україна)

Alla Simko

Ph.D. in Psychology, Senior Lecturer, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, Kamianets-Podilskyi (Ukraine)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6197-9086>

E-mail: 7kort@ukr.net

Алла Сімко

Кандидат психологічних наук, старший викладач, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський (Україна)

The contribution of the author: N. Ternovyk – 50%, A. Simko – 50%.

Авторський внесок: Н. Терновик – 50%, А. Сімко – 50%.

Address for correspondence, e-mail: kpnu_lab_ps@ukr.net

Copyright: © Ternovyk Nataliia, Simko Alla

The article is licensed under **CC BY-NC 4.0 International**
(<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

© Ternovyk Nataliia, Simko Alla

DOI (article): <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2020-49.322-341>

ABSTRACT

The purpose of our research is to justify methodological backgrounds for the purpose of investigating subjectivity of a personality and to test empirically the level of person's formation of teenagers.

***Methods of the research.** The following theoretical methods of the research were used to solve the tasks formulated in the article: a categorical method, structural and functional methods, the methods of the analysis, systematization, modeling, generalization. The questionnaire method was used as the experimental one. In order to conduct the empirical part of the research, the author's questionnaires were developed for both parents and teachers.*

***The results of the research.** The empirical research that lasted since 2017 to 2019 was described in the article. The task was to identify the specifics of the literary environment of pupils. This task was considered essential, and determining the level of the development of a teenager as a subject of cognitive activity was an additional task. It was noted that the substantive aspect of communication between adolescents was characterized by the imbalance of their interests in relation to different directions of literary culture. The latter one is largely represented by fantastic and detective literature. There is also a general tendency to displace literary classics out of the literary interests of adolescents.*

At the stage of questioning the attempt was made to pre-imagine the degree of the development of a teenager as a subject of cognitive activity due to the influence of the literary environment, which had been determined at the level of studying the pupils' thoughts on literature, the specifics of their literary reality which had been reflected, the means of mastering literary culture. The empirical data obtained indicated a rather weak expression in adolescents' orientation towards another person, penetration into their inner world of the person in a situation of a real communication with other students and teachers.

***Conclusions.** Thus, a comparison of four types of pupils (two experimental and two control classes) within the possibilities presented by the questionnaire leads to the conclusion that the level of the development of adolescents as subjects of cognitive activity is equally low, according to different literary environment of pupils, which is determined by studying in a case of different programs. Teens, as a rule, are not able to carry out the internal dialogue with the text, to substantiate their own position, that is the subjectivity of pupils is not properly developed through either a regular curriculum or a specialized program in the course of «World Literature».*

Increasing the time for quasi-communication of pupils with the literature provided by the program of its in-depth study leads to some positive results, but does not itself eliminate the problem of under-development of a teenager as a subject of cognitive activity. The subjectivity is emphasized to be formed provided by such a deliberate influence of a teacher on pupils, which will change the personal position of teens in literature. One way to achieve this position may be to overcome teens' misunderstanding of literature as a particular form of quasi-communication, established in the course of questioning.

Key words: *literary environment, a subject of cognitive activity, subjectivity of the personality, quasi-communication of students with literature, inner world of the personality.*

Вступ

Процес навчання повинен сприяти розвитку підлітка як суб'єкта діяльності, зміцнювати інтерес школярів до пізнання, відкриття нового, забезпечувати надійність засвоюваних знань і водночас сприяти формуванню в кожній дитині рис пізнавально-активної, реально й творчо мислячої, самокритичної особистості.

Досвід свідчить, що дотепер назбирано психолого-педагогічний матеріал, який дає змогу побачити шляхи конкретної психолого-педагогічної роботи, що активізує суб'єктні сили особистості підлітка (Брушлинський, 1994; Максименко, Ткач, Литвинчук & Онуфрієва, 2019). Але поки що не було спеціальних психологічних досліджень, які б розглядали проблему формування підлітка як суб'єкта у якості однієї з важливих складових становлення особистості в пізнавальній діяльності у процесі шкільного навчання.

У контексті порушеної теми звернемо увагу на те, що суб'єктність впливає на розвиток особистості передусім тому, що слугує важливою формою зв'язку індивіда із суспільством, реалізації особистісних і суспільних інтересів, виявлення індивідуальності, самосвідомості, самоорганізації та самореалізації під час пізнавальної діяльності (Рудестам, 1990; Татенко, 1993). Це також підтверджує суперечність

між постійно зростаючими вимогами сучасної школи й індивідуальними якостями особистості підлітка та рівнем розвитку його суб'єктної сутності (суб'єктності). Теоретична нерозробленість і практична значущість визначили проблему нашого дослідження – з'ясувати психологічні умови, що є найефективнішими у плані розвитку підлітка як суб'єкта пізнавальної діяльності.

Ідея власне особистісного, індивідуального в людині завжди хвилювала вчених, філософів, психологів, педагогів (Абульханова-Славская, 1993). «Індивідом народжуються, особистістю стають, індивідуальність відстоюють» (Титов, 1993: 145). Відомий психолог R. Harre (Harre, 1983) розглядає ідею суб'єктності людини як властивості самодетермінації її буття у світі. Феномен суб'єктності, як стверджує R. Harre, полягає в тому, що людина передбачає себе як причину свого особистісного буття у світі, що виявляється в актах вільного виходу за межі встановленого (виявлення активної неадаптивності людини), відображення себе в інших людях (буття в іншому і для іншого) й у самій собі (буття в собі і для себе) (Harre, 1983). Психологія, яка з часом усе більше відокремлюється від філософії, не відмовляється від особистісного суб'єкта, а продовжує його розвиток з огляду на власну специфіку. Зазначимо, що історично вітчизняна психологія спиралася і спирається дотепер, переважно, на матеріалістичні погляди. Починаючи з 1920-х років, у вітчизняній психології активно розроблялася проблема методологічної ролі категорії «суб'єкт» для визначення предмета психології. Проте, лише в окремих сучасних дослідженнях характеристика суб'єктності безпосередньо пов'язується з читанням особистістю творів художньої літератури (Михальчук, 2008; Mykhalchuk & Kryshevych, 2019; Чепелева, 1990), а емпіричних досліджень цього плану зовсім бракує. Тому проблема, порушена в цій науковій публікації, є вельми актуальною.

Проте, саме обґрунтування методологічних засад із метою дослідження суб'єктності особистості зовсім недостатньо у психологічній царині. Тому **метою** нашої **статті** стала перевірка рівня сформованості суб'єктності школярів у підлітковому віці.

Методи дослідження

Для розв'язання поставлених у роботі завдань використано такі теоретичні методи дослідження: категоріальний, структурно-функціональний, аналіз, систематизація, моделювання, узагальнення. У якості експериментального методу використано метод анкетування.

Із метою проведення емпіричної частини дослідження нами було розроблено авторські анкети як для батьків, так і для вчителів. Зокрема, анкета для вчителів містила такі запитання:

1. Як Ваша дитина навчається зі світової літератури?

- 1.1. На «12».
- 1.2. На «12–10» і «9».
- 1.3. На «9».
- 1.4. На «9–7» і «6».
- 1.5. На «6».
- 1.6. На «6–4» і «3».
- 1.7. На «3».

2. Як ставиться Ваша дитина до навчання зі світової літератури?

- 2.1. З великим інтересом.
- 2.2. З інтересом.
- 2.3. Без інтересу.

3. Укажіть причини невисоких успіхів Вашої дитини у вивченні світової літератури.

- 3.1. Слабка попередня підготовка.
- 3.2. Пропуски уроків.
- 3.3. Хвороба.
- 3.4. Зайнятість у господарстві.

- 3.5. Учитель незрозуміло пояснює навчальний матеріал.
- 3.6. Має великий інтерес до інших навчальних предметів.

3.7. Багато часу витрачає на інші види робіт, пов'язаних із навчанням.

3.8. Неуважна на уроці.

3.9. Інші причини.

4. Чи пов'язуєте майбутнє Вашої дитини з професією, де застосовуються знання світової літератури?

4.1. Так.

4.2. Частково.

4.3. Ні.

5. Чи маєте Ви філологічну освіту?

5.1. Так.

5.2. Ні.

6. Чи пов'язана Ваша теперішня робота зі світовою літературою?

6.1. Тісно.

6.2. Частково.

6.3. Зовсім не пов'язана.

7. Як часто Ви займаєтеся з Вашою дитиною світовою літературою?

7.1. Дуже часто.

7.2. Часто.

7.3. Коли є вільна хвилина.

7.4. Рідко.

7.5. Не займаюся.

Школярам було поставлено такі запитання:

1. Чи любиш ти читати літературні твори?

2. Скільки літературних творів ти прочитав за останній рік?

3. Із ким ти обговорюєш літературні твори?

4. Чи завжди ти розумієш твір, який прочитав?

5. Які літературні твори тобі найбільше подобаються (класичні, детективні, фантастичні, інші)?

6. Які твори люблять твої батьки і чому?
7. Чи любиш і розумієш ти класичні твори? Якщо ні, то поясни.
8. Якби ти був автором літературного твору, що б ти в ньому розповів?
9. Про що може розповісти літературний твір краще, ніж музика, живопис?
10. Про що ти думаєш, читаючи літературний твір?
11. Як ти вважаєш, чому автор твору хоче, щоб його твір прочитали люди?
12. Які літературні твори ти б хотів прочитати й обговорити на уроках?

Результати та дискусії

На даному етапі емпіричного дослідження, який тривав упродовж 2017–2019 рр., ми ставили завдання виявлення специфіки літературного оточення. Воно поставало як основне, а визначення рівня розвитку підлітка як суб'єкта пізнавальної діяльності – як додаткове. В анкетуванні взяли участь 219 школярів 6–8-х класів ЗОШ №№ 7, 11, 12, 13, 15, школи «Центр надії» м. Рівного, Мар'янівської ЗОШ I–III ступенів Горохівського району Волинської області, Горохівської ЗОШ № 1 I–III ступенів Волинської області, Кам'янець-Подільського НВК № 9 імені А. М. Трояна, Кам'янець-Подільської СЗОШ № 1 із поглибленим вивченням німецької мови (тобто, не лише учні експериментальних і контрольних класів, а й інші учні зазначених шкіл, що було зроблено з метою отримання більш точних і надійних результатів).

Нами було сформовано експериментальні та контрольні групи за випадковим методом (125 підлітків):

- експериментальні групи:
  - Е1 (35 учнів) – 8-Б клас ЗОШ № 12;
  - Е2 (25 учнів) – 7-А клас Горохівської ЗОШ № 1;
- контрольні групи:

К1 (35 учнів) – 8-А клас ЗОШ № 12;

К2 (30 учнів) – 7-Б клас Горохівської ЗОШ № 1.

Зміст запитань анкет був спрямований на вивчення якісних характеристик літературного оточення підлітків, таких як: кількість прочитаних літературних творів за останній рік, складність і різноманітність останніх, засоби присвоєння літературної культури, ступінь усвідомлення себе як суб'єкта літературної діяльності (два останні постають як рефлексивні моменти). Відповідно до цього, дані, отримані в результаті анкетування, дали змогу:

а) констатувати кількість прочитаних літературних творів школярами за останній рік;

б) виявити референтних осіб (тобто тих людей, із якими обговорюються прочитані літературні твори);

в) розкрити змістову сторону внутрішнього спілкування школяра з літературним твором;

г) встановити засоби спілкування учнів із літературним твором і ступінь усвідомленості останнього.

Аналіз відповідей школярів, які навчалися як за програмою з поглибленим вивченням світової літератури (класи Е1, К1), так і за стандартною програмою (класи Е2, К2), дає змогу виявити загальні для означеної вікової категорії учнів характеристики літературного оточення. Так, світова література є предметом спілкування для 65% підлітків класу Е1, 61% – К1, 53% – Е2, 74% – К2. Найактивнішим є спілкування школярів із літературних питань із друзями та батьками (56% учнів – у Е1, 52% – у К1, 48% – у Е2, 73% – у К2 відповідно). Учителі зі світової літератури є співрозмовниками учнів на літературні теми для 27% старшокласників у класі Е1, 25% – у К1, 38% – у Е2, 22% – у К2. Тенденція до звуження кола компетентних дорослих, а саме вчителів (порівняно з друзями та батьками), є однією з причин зниження рівня літературного розвитку школярів.

Змістовий аспект спілкування підлітків характеризується незбалансованістю їх інтересів щодо різних напрямів лі-

тературної культури. Остання значною мірою представлена фантастичною та детективною літературою. Водночас цей показник вищий у класі К2. У цьому контрольному класі відзначається деяке збільшення відсоткової частки учнів (за період від 6-го до 8-го класу), які більшою мірою цікавляться названими літературними творами, ніж класичними: 55% учнів – у 6-му класі (К1), 77% – у 8-му класі (К1). У класі Е1 значення окресленого показника становлять 38% і 39%, у Е2 – 66% і 74%, у К2 – 63% і 68% відповідно.

Нами було визначено відсоткову частку представленості розмов чи обговорень, присвячених класичним творам, у спілкуванні школярів (а саме обговорення сюжету творів, головних героїв, розгортання подій тощо): у класі Е1 – 31% і 32%, у класі Е2 – 29% і 37%, у класі К1 – 33% і 34%, у класі К2 – 27% і 25% (дані за 2017–2018, 2018–2019 н. р.).

Спостерігається також загальна тенденція до витіснення літературної класики зі сфери літературних інтересів підлітків. Така тенденція підтверджена і відповідями школярів на запитання анкети про їх літературні інтереси, яке було поставлено в непрямій формі («Які літературні твори ви б хотіли прочитати й обговорити у процесі навчання?»). У відповідях на це запитання відсоткова частка класичних літературних творів складає для Е1 від 6-го до 8-го класів відповідно 48% і 35%, для Е2 – 36% і 22%, для К1 – 30% і 29%, для К2 – 24% і 21%. Різниця в кількісних значеннях цих даних і даних, наведених вище, дає підстави припустити, що мотивація квазіспілкування підлітків із серйозними літературними творами має зовнішній характер: класичні твори для них виступають більшою мірою як навчальний предмет, а не як засіб задоволення особистих інтересів і потреб.

На етапі анкетування ми зробили спробу попередньо уявити ступінь розвитку підлітка як суб'єкта пізнавальної діяльності завдяки впливу літературного оточення, що визначалося на рівні вивчення думок школярів про літерату-

ру, специфіку відображуваної ними літературної реальності, засоби присвоєння літературної культури тощо. З цією метою використано запитання, що потребували вибору одного із запропонованих варіантів відповіді, а також відкриті запитання. Необхідно зауважити, що більшість учнів мали труднощі з відповідями на запитання відкритого типу. Це проявлялося в зверненнях підлітків до експериментатора: «Я не знаю», «Нам не говорили» тощо. Подібні труднощі свідчать про орієнтацію на знання, а не на мислення школярів, що загалом відображає переважну спрямованість шкільного навчання. Це підтверджується також і тим, що інструкцію експериментатора («У випадках виникнення труднощів у відповіді на складне запитання не відповідати на нього відразу, а подумати і відповісти на нього пізніше») учні, як правило, не виконували в другій її частині. Сформованість уявлень підлітків щодо специфіки образного відображення дійсності в літературі визначалася шляхом аналізу їх відповідей на запитання анкети: «Якби ти був автором літературного твору, що б ти в ньому розповів?», «Про що може розповісти літературний твір краще, ніж музика, живопис?» Такі запитання були важчими для учнів класів E2, K2. Так, на перше запитання у класі E1 не відповіли 16% учнів, у K1 – 21%, а у класі E2 – 48% підлітків, у K2 – 59%; на друге запитання у класі E1 не відповіли 34% учнів, у K1 – 48%, а у класі E2 – 62% школярів, у K2 – 68%. Зазначені дані підкреслюють протилежність тенденцій у розумінні школярами класів E1, K1 та E2, K2 специфіки літературного образу. Виявлена тенденція підтверджується результатами, що наведено нижче.

Так, розуміння специфіки змісту літературного твору як особистісного переживання людини проявилось у відповідях школярів на запитання, поставлене в непрямій формі: «Як ти вважаєш, чому автор твору хоче, щоб його твір прочитали люди?» та виражається такими значеннями: 54% школярів класу E1 і 51% – класу K1, 65% – E2 і 62% учнів

класу К2 відповіли, що автор пише літературний твір для людей, тому він і зацікавлений, щоб його прочитали; 26% школярів класу Е1, 34% – К1, 18% – Е2, 17% – К2 відповіли, що автор через літературний твір хоче донести людям певну істину, розказати про питання чи проблему, що його турбує; 16% учнів класу Е1 і 29% – класу К1 вважають, що люди, які пишуть твір, обов'язково мають талант, який виражається саме в такій формі. Відповіді на запитання анкети дозволили визначити, чи усвідомлюють учні контакт із літературними творами як комунікативну ситуацію. На це запитання позитивно відповіли 18% школярів класу Е1, 19% – класу Е2, 28% – класу К1, 23% – класу К2. Отримані дані свідчать про те, що літературу як форму спілкування сприймають тільки деякі школярі.

Дані анкети показують слабку вираженість у підлітків спрямованості на іншу людину, проникнення у її внутрішній світ у ситуації реального спілкування з іншими школярами та вчителем. Так, після опитування учнів було з'ясовано, що тільки 58% учнів класу Е1, 69% – Е2, 43% – К1, 46% – К2 змогли назвати найулюбленіші твори батьків і лише четверта частина школярів кожної групи правильно вказала причини батьківських симпатій (цей висновок зроблено завдяки порівнянню відповідей учнів та їх батьків).

Включаючи до анкети запитання «Про що ти думаєш, читаючи літературний твір?», ми передбачали з'ясувати як загальну спрямованість учнів на усвідомлення змісту літературного твору, так і характер їх роздумів. Аналіз відповідей на це запитання дає підстави говорити про дві тенденції у спілкуванні підлітків із літературою – «адекватну» й «неадекватну». Перша характеризує спрямованість школярів на розуміння змісту літературного твору та представлена відповідями: «Думаю про те, що розповідає автор у творі», «Роблю спроби зрозуміти зміст твору», «Уявляю картини, про які розповідається у творі» тощо.

Для «неадекватної» тенденції характерно використання учнями твору як тла, на якому розгортаються часто не пов'язані з його змістом роздуми: «Думаю про все», «Про роздуми, що виникають», «Про вчорашній день», «Про те, читати мені далі чи ні», «Хто з моїх друзів читав цей твір». Хоч у названих відповідях є звернення підлітків до себе, особистісна спрямованість, у них відсутнє необхідне для розуміння твору відокремлення позицій суб'єктів літературного спілкування, що є умовою виходу на вищий рівень розуміння змісту літературного твору. Зазначені відповіді характеризують низький рівень сформованості підлітків як суб'єктів пізнавальної діяльності й експериментальних, і контрольних груп до початку експериментального навчання.

За умов наявності різного ступеня вираженості значень згідно з кожною з двох тенденцій в експериментальних і контрольних класах (табл. 1), чітко виражається загальне для всіх груп деяке зростання значень за другою тенденцією.

Таблиця 1

Питома вага «адекватної» й «неадекватної» тенденцій у квазіспілкуванні учнів експериментальних і контрольних класів із літературою (у %)

Тенденція	2017–2018 н. р.				2018–2019 н. р.			
	Е1	Е2	К1	К2	Е1	Е2	К1	К2
«Адекватна»	33,8	32,5	27,6	46,1	34,4	44,7	33,9	38,0
«Неадекватна»	45,3	76,7	54,0	61,5	71,2	62,1	51,0	49,9

Порівняння даних табл. 1 з відповідями учнів на запитання анкети про причини нерозуміння ними класичної літератури говорить про те, що зростання «неадекватної» тенденції у сприйнятті літературних творів підлітками є закономірним процесом і зумовлюється засвоєнням у їх соціальному оточенні стереотипу, згідно з яким класичні твори художньої літератури несучасні та некорисні.

Про це свідчить також зростання відсоткової частки таких відповідей на поставлене запитання, як: «Не знаю, навіть взагалі потрібно читати класичну художню літературу», «Вважаю класичну художню літературу непотрібною для сучасної людини», «Не хочу витрачати час на розуміння літературних творів». Практично як у самих тенденціях, так і в ступенях їх вираженості в контрольних та експериментальних класах не простежується суттєвої різниці.

Висновки

Отже, порівняння чотирьох вибірок учнів (двох експериментальних і двох контрольних класів) у межах можливостей, представлених анкетною, дає підстави зробити висновок щодо однаково низького рівня розвитку підлітків як суб'єктів пізнавальної діяльності незалежно від різного літературного оточення школярів, що визначається навчанням за різними програмами. Це підтверджується майже однаковою представленістю в кожній із груп «адекватної» й «неадекватної» тенденцій сприйняття літератури, уявлень про літературні твори. Адже взаємозв'язку між характером літературного оточення школярів і розвитком учнів як суб'єктів пізнавальної діяльності не виявлено. Одержані результати можна пояснити тим, що шкільна програма поглибленого вивчення світової літератури спрямована лише на те, щоб учні засвоїли якнайбільше нового матеріалу, прочитали набагато більше літературних творів, ніж учні, які займаються за звичайними навчальними програмами. Тобто, вчителі зі світової літератури мають на меті дати учням лише знання фактичного матеріалу, і зовсім не працюють над розвитком психічних процесів особистості, творчих можливостей школярів, зокрема над розвитком підлітків як суб'єктів пізнавальної діяльності. Школярі не вміють критично оцінити літературний твір, зробити власні висновки щодо розвитку подій та охарактеризувати головних героїв твору, висловити особисту точку зору щодо літературного твору загалом. Це

свідчить про те, що учні не вміють проводити «внутрішній діалог» із текстом, обґрунтовувати власну позицію, тобто суб'єктність школярів не розвивається належним чином завдяки чи то звичайній навчальній програмі, чи спеціалізованій програмі з курсу «Світова література».

Дані анкети показують, що літературне оточення учнів класів Е1, К1 є різноманітнішим, ніж літературне оточення учнів класів Е2, К2. Це пояснюється сприятливішими можливостями, які створює програма з поглибленим вивченням світової літератури в плані розширення літературного світогляду школярів і впливу на учнів учителя за рахунок більшого часу його спілкування з ним. Однак різний ступінь вираженості «неадекватних» тенденцій, характерний для обох груп, дає підстави зробити висновок як про потенціал програми з поглибленим вивченням літератури для створення адекватнішого літературного оточення, так і про низьку ефективність системи впливу на школяра в умовах і традиційної, й експериментальної (з поглибленим вивченням літератури) програм. Можна підкреслити при цьому характерну для всіх груп переважну орієнтацію на формальні знання в загальній пізнавальній стратегії орієнтації на знання предмета «Світова література».

Збільшення часу на спілкування школярів із літературою, що передбачається програмою її поглибленого вивчення, призводить до певних позитивних результатів, але само по собі не вирішує проблему недостатнього розвитку підлітка як суб'єкта пізнавальної діяльності. Можна наголосити, що сформуванню суб'єктності вдасться за умови такого цілеспрямованого впливу вчителя на учнів, який забезпечить зміну особистісної позиції школярів щодо літератури. Одним із засобів досягнення цього може бути подолання встановленого у процесі анкетування учнів нерозуміння ними літератури як особливої форми квазіспілкування. Детальніше вивчення порушених проблем буде предметом дослідження наступних наших публікацій.

Література

- Абульханова-Славская К. А. О субъекте психической деятельности. Москва : Наука, 1993. 287 с.
- Брушлинский А. В. Проблемы психологии субъекта. Москва : Институт психологии РАН, 1994. 109 с.
- Максименко С., Ткач Б., Литвинчук Л., Онуфрієва Л. Нейропсихолінгвістичне дослідження політичних гасел із зовнішньої реклами. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика*. 2019. № 26 (1), С. 246–264. URL : <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/715>.
- Михальчук Н. О. Діалогічна взаємодія школярів з іншомовним текстом в детермінації становлення їх суб'єктності. *Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: Збірник наук. праць «Наукові записки РДГУ»*. Рівне, 2008. Вип. 41. С. 127–133.
- Рудестам Н. Групповая психотерапия. Москва, 1990. С. 74–75.
- Татенко В. О. Суб'єкт психічної активності: природа, функції, розвиток. *Психологія суб'єктної активності особистості*. Київ : Ін-т психології АПН України, 1993. С. 91–93.
- Титов В. М. Методологічні проблеми взаємовідношення суб'єкта і діяльності. *Актуальні проблеми психології: традиції і сучасність. Матеріали конференції. Т. 3*. Київ, 1993. С. 142–149.
- Чепелева Н. В. Психологія читання тексту студентами вузу. Київ : Либідь, 1990. 97 с.
- Harre, R. (1983). *Personal being*. Oxford : Blackwell, 1983. 56 p.
- Mykhalchuk, Nataliia, & Kryshevych, Olga (2019). The peculiarities of the perception and understanding of Sonnets written by W. Shakespeare by the students of the Faculty of Foreign Languages. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика: Збірник наукових праць. Серія: Психологія*, 26 (1), 265–285. Переяслав-Хмельницький : ФОП Домбровська Я. М. DOI 10.31470/2309-1797-2019-26-1-265-285.

References

- Abul'khanova-Slavskaja, K. A. (1993). *O subiekte psikhicheskoj deiatel'nosti [About the subject of mental activity]*. Moskva : Nauka [in Russian].
- Brushlinskii, A. V. (1994). *Problemy psikhologii subiekta [Problems of the Subject's Psychology]*. Moskva : Institut psikhologii RAN [in Russian].

- Maksymenko, S., Tkach, B., Lytvynchuk, L., & Onufriieva, L. (2019). Neiropsykholinhvistychnе doslidzhennia politychnykh hasel iz zovnishnoi reklamy [A neuropsycholinguistic research of political slogans from outdoor advertising]. *Psycholinguistics. Psykholinhvistyka. Psikholingvistika – Psycholinguistics. Psycholinguistics. Psycholinguistics*, 26 (1), 246–264. Retrieved from <https://psycholing-journal.com/index.php/journal/article/view/715> [in Ukrainian].
- Mykhalchuck, N. O. (2008). Dialohichna vzaiemodiia shkoliariv z inshomovnym tekstem v determinatsii stanovlennia yikh subiektnosti [Dialogical interaction of pupils with texts written in foreign language in the determination of schoolchildren's subjectivity]. *Onovlennia zmistu, form ta metodiv navchannia i vykhovannia v zakladakh osvity – Updating the content, forms and methods of education and upbringing at the educational establishments: Collection of scientific articles «Scientific Notes of RSGU», 41*, 127–133. Rivne [in Ukrainian].
- Rudestam, N. (1990). *Gruppovaia psikhoterapiia [Group Psychotherapy]*. Moskva [in Russian].
- Tatenko, V. O. (1993). Subiekt psykhičnoi aktyvnosti: pryroda, funktsii, rozvytok [The subject of mental activity: nature, functions, development]. *Psykholohiia subiektnoi aktyvnosti osobystosti – Psychology of subjective activity of the personality*, (pp. 91–93). Kyiv : In-t psykholohii APN Ukrainy [in Ukrainian].
- Tytov, V. M. (1993). Metodolohichni problemy vzaiemovidnoshennia subiekta i diialnosti [Methodological problems of the relationship between the subject and activity]. *Aktualni problemy psykholohii: tradytsii i suchasnist – Actual problems of psychology: traditions and modernity: Proceedings of the conference, 3*, 142–149. Kyiv [in Ukrainian].
- Chepelieva, N. V. (1990). *Psykholohiia chytannia tekstu studentamy vuzu [Psychology of reading the text by students]*. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
- Harre, R. (1983). *Personal being*. Oxford : Blackwell.
- Mykhalchuk, Nataliia, & Kryshevych, Olga (2019). The peculiarities of the perception and understanding of Sonnets written by W. Shakespeare by the students of the Faculty of Foreign Languages. *Psycholinguistics. Psykholinhvistyka. Psikholingvistika – Psycholinguistics. Psycholinguistics. Psycholinguistics: Collection of scientific issues. Series: Psychology*, 26 (1), 265–285. Pereiaslav-Khmelnyskyi: FOP Dombrovska Ya. M. DOI 10.31470/2309-1797-2019-26-1-265-285.

Терновик Наталія, Сімко Алла. Художня література як засіб формування підлітка як суб'єкта пізнавальної діяльності

АНОТАЦІЯ

Мета нашого дослідження – обґрунтувати методологічні засади дослідження суб'єктності особистості й емпірично перевірити рівень сформованості суб'єктності школярів у підлітковому віці.

Для розв'язання поставлених у роботі завдань використано такі теоретичні **методи дослідження**: категоріальний, структурно-функціональний, аналіз, систематизація, моделювання, узагальнення. У якості експериментального методу використано метод анкетування. З метою проведення емпіричної частини дослідження було розроблено авторські анкети як для батьків, так і для вчителів.

Результати дослідження. У статті описано емпіричне дослідження, що тривало упродовж 2017–2019 рр. Було поставлено завдання виявлення специфіки літературного оточення. Це завдання вважалося основним, а визначення рівня розвитку підлітка як суб'єкта пізнавальної діяльності – додатковим. Зазначено, що змістовий аспект спілкування підлітків характеризується незбалансованістю їх інтересів щодо різних напрямів літературної культури. Остання значною мірою представлена фантастичною та детективною літературою. Спостерігається також загальна тенденція до витіснення літературної класики зі сфери літературних інтересів підлітків.

На етапі анкетування було зроблено спробу попередньо уявити ступінь розвитку підлітка як суб'єкта пізнавальної діяльності завдяки впливу літературного оточення, що визначалося на рівні вивчення думок школярів про літературу, специфіки відображеної ними літературної реальності, засобів опанування літературною культурою. Отримані емпіричні дані свідчать про досить-таки слабку вираженість у підлітків спрямованості на іншу людину, проникнення у її внутрішній світ у ситуації реального спілкування з іншими школярами та вчителем.

Висновок. Отже, порівняння чотирьох вибірок учнів (двох експериментальних і двох контрольних класів) у межах можливостей, представлених анкетною, дає підстави зробити висновок щодо однаково низького рівня розвитку підлітків як суб'єктів пізнавальної діяльності незалежно від різного літературного оточення школярів, що визначається навчанням за різними програмами. Учні, як правило, не вміють проводити

«внутрішній діалог» із текстом, обґрунтовувати власну позицію, тобто суб'єктність школярів не розвивається належним чином завдяки чи то звичайній навчальній програмі, чи спеціалізованій програмі з курсу «Світова література».

Збільшення часу на квазіспілкування школярів із літературою, що передбачається програмою її поглибленого вивчення, призводить до певних позитивних результатів, але само по собі не вирішує проблему недостатнього розвитку підлітка як суб'єкта пізнавальної діяльності. Можна наголосити, що сформувати суб'єктність вдасться за умови такого цілеспрямованого впливу вчителя на учнів, який забезпечить зміну особистісної позиції школярів щодо літератури. Одним із засобів досягнення цього може бути подолання встановленого у процесі анкетування учнів нерозуміння ними літератури як особливої форми квазіспілкування.

Ключові слова: літературне оточення, суб'єкт пізнавальної діяльності, суб'єктність особистості, квазіспілкування школярів із літературою, внутрішній світ особистості.

Терновик Наталія, Симко Алла. Художественная литература как средство формирования подростка как субъекта познавательной деятельности

АННОТАЦИЯ

Цель нашего исследования – обосновать методологические основы исследования субъектности личности и эмпирически исследовать уровень сформированности субъектности школьников в подростковом возрасте.

Для решения поставленных в работе задач использованы следующие теоретические **методы исследования:** категориальный, структурно-функциональный анализ, методы систематизации, моделирования, обобщения. В качестве экспериментального метода использован метод анкетирования. С целью проведения эмпирической части исследования были разработаны авторские анкеты как для родителей, так и для учителей.

Результаты исследования. В статье описано эмпирическое исследование, которое проводилось в течение 2017–2019 гг. Изначально была поставлена задача выявления специфики литературного окру-

жения подростков. Данная задача считалась основной, а определение уровня развития ребенка как субъекта познавательной деятельности мы рассматривали как дополнительную задачу. Отмечено, что содержательный аспект общения подростков характеризуется несбалансированностью их интересов в отношении различных направлений литературной культуры. Последняя в значительной степени представлена фантастической и детективной литературой. Наблюдается также общая тенденция к вытеснению литературной классики из сферы литературных интересов подростков.

На этапе анкетирования была предпринята попытка сделать предварительные выводы относительно степени развития подростка как субъекта познавательной деятельности благодаря влиянию литературного окружения, которое было определено на уровне изучения мнений школьников о литературе, относительно специфики отображаемой ими литературной реальности, средств освоения литературной культуры. Полученные эмпирические данные свидетельствуют о достаточно слабой выраженности у подростков направленности на другого человека, их способности проникновения в его внутренний мир в ситуации реального общения с другими школьниками и учителем.

Вывод. Таким образом, сравнение четырех выборок учащихся (двух экспериментальных и двух контрольных классов) в пределах возможностей, представленных методом анкетирования, позволяет сделать вывод о достаточно низком уровне развития подростков как субъектов познавательной деятельности независимо от различного литературного окружения школьников, что определяется их обучением по различным программам. Ученики, как правило, не умеют проводить «внутренний диалог» с текстом, обосновывать собственную позицию, то есть субъектность школьников не развивается должным образом благодаря то ли обычной учебной программе, или специализированной программе по предмету «Мировая литература».

Увеличение времени на квазиобщение школьников с литературой, что предполагается программой ее углубленного изучения, приводит к определенным положительным результатам, но само по себе не решает проблему недостаточного развития подростка как субъекта познавательной деятельности. Доказано, что сформировать субъектность удастся при таком целенаправленном воздействии учителя на учащихся, которое обеспечит изменение личностной позиции школьников к ли-

тературе. Одним из средств достижения этого может быть преодоление установленного в процессе анкетирования учащихся непонимания ими литературы как особой формы квазиобщения.

Ключевые слова: *литературное окружение, субъект познавательной деятельности, субъектность личности, квазиобщение школьников с литературой, внутренний мир личности.*

Original manuscript received April 18, 2020

Revised manuscript accepted May 27, 2020